

Dr. Öğr. Üyesi Erdem Can ÖZTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Polatlı İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Ankara/TÜRKİYE
erdemcanozturk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9328-0205

NİYÂZÎ-İ MISRÎ DÎVÂNÎ'NDA "MÜRŞİD OLARAK "AŞK"

"LOVE" AS A "SPIRITUAL GUIDE (MURSHID) IN THE DIWAN OF NİYÂZÎ-İ MISRÎ

DOI Number: 10.28981/hikmet.426311

ÖZ

Tasavvuf edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı'nın en zengin mecralarındandır. Mutasavvıf şairler, yazdıklarıyla İslâmiyeti anlatma, insanları irşad etme gayreti içindedirler. Bilhassa mürşidler tarafından tekke/tarikat/tasavvuf muhitinde kaleme alınan manzumelerde bu durum daha açık görülür. Müridlerini irşad etmek isteyen mürşid, sadece vaaz ve derslerle değil, şiirle de bu faaliyetlerini sürdürmeye çalışır.

Tasavvufî eğitimin temel taşlarından biri aşktır. Bu aşk, Allah ve Peygamber aşkıdır. Tasavvufî eğitim sisteminde, müridlerin gönlüne evvela bu aşk nakşedilip, ardından yine bu aşkla kemâle varmayı hedefleyen bir irşad süreci başlar. Farzlar, sünnetler, helal ve haramlar gibi ilmihâl eğitimi hususlarında pek etkili olmasa da; müridlere İlahî aşkı nakş etmenin en etkili yollarından biri şiirdir. Çünkü şiirin muhatabı gönüldür; gönül ise aşkın mekânıdır. İşte bu sebeple olsa gerek, mürşidlerin çoğu aynı zamanda birer şairdir. Buradan anlaşıldığı itibarla aşk, tasavvuf eğitiminde temel taşlardan biri olmakla birlikte, bir nevi mürşidlik vazifesi de görmektedir. Mürid, yolun başında aşkı talim eder. Kendisine gösterilen nihâyî hedef de o aşkla fenâfillâha varmaktır.

Bizim bu çalışmayla amacımız, aşkın mürşidlik vazifesini ne şekilde üstlendiğini örnek bir eser üzerinden incelemektir. Niyâzî, tasavvufî edebiyatımızın en etkili ve en meşhur şairlerinden; kendi tarikat kolunu kurabilecek makama erişmiş şeyhlerdendir. Bu sebeple aşkın mürşidlik yönünün inceleneyeceği bu çalışma için örnek metin olarak Niyâzî-i Mısırî Dîvânı seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Aşk, Mürşid, Niyâzî-i Mısırî, Dîvân.

ABSTRACT

Sufi literature is one of the richest channels of classical Turkish literature. Sufi poets always tried to guide people spiritually by telling of Islam with their writings. This fact is more evidently observed especially in verses composed among Sufi circles of dervish lodges. A spiritual guide (murshid) who wanted to lead his disciples to the right way attempted to do this not only by sermon and preaching but also by writing poems.

Love is a milestone in mystical education. This love is certainly divine love and love of prophet. In mystical educational system of Sufis, in the first place this love is tried to engrave in disciples' heart and then a new spiritual guidance process begins that aims at reaching perfection with this divine love. Although poetry is not effective in teaching religious obligations (fardhs) and the Prophet's Sunnah, lawful and unlawful deeds (halal and haram), it is very useful in teaching disciples divine love. Because the addressee of the poetry is heart and the heart is the site of love. For this reason, most of the spiritual guides (murshids) are also poets. Consequently love is a milestone in Sufi educational process and also functions as a spiritual guide. Disciple comes to know love at the beginning of this way. His eventual aim is reaching to the station of bekâbillâh with that love (reaching infinity in the presence of God).

Our aim in this study is elucidating how the love functions as a spiritual guide (murshid) with an exemplary literary work. Niyâzî is one of the most influential and famous poets of Sufi literature and also one of the Sheikhs who is spiritually strong enough to found his own Sufi order branch. Therefore, we chose the diwan of Niyâzî-i Mısırî as the exemplary text to examine spiritual guidance aspect of the love.

Keywords: Sufism, Love, Spiritual Guide (Murshid), Niyâzî-i Mısırî, Diwan.

Giriş

Aşk, kimi zaman beşerî ama çoğu zaman İlahî olmak üzere İslâmî Türk edebiyatının merkezinde yer almıştır. Klâsik Türk Edebiyatı şeklinde tabir ettiğimiz, İslâmiyet'in kabulüyle kimliğini kazanmış ve kendi tarzını oluşturmuş olan yaklaşık 600 yıllık edebî dönem içinde yazılan şiirlerin konusu ve türü değişse de bunların hemen hepsinde bir 'aşk' eksenine göze çarpar. Allah'ı konu edinen eserlerde Allah aşkı, Hz. Peygamber'den bahseden eserlerde Peygamber aşkı, asıl konunun özünde veyahut etrafında mutlak suretle bahis konusudur.

Kaynakları ile sıhhat durumları hakkında muhtelif rivayet ve tartışmalar olmakla birlikte, İslâmî ve tasavvufî edebiyatımızda mânâsı itibariyle tamamen kabul görmüş olan "Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlukatı yarattım." (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/132); "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II: 164; Hakîm, el-Müstedrek, II: 615) gibi kudsî hadisler de temelleri itibariyle birer muhabbet ve aşk ifadeleridir. Yine;

"Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl

Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl."

mısraları da bir sehl-i mümteni' ve berceste örneği olarak aynı aşkın terennümünden ibarettir.

Tasavvufî anlayışa göre Allah'tan başka hiçbir şey yok iken, *Hakikat-i Muhammedî* var edilmiş; diğer bütün varlıklar da bu hakikatten yaratılmışlardır. Bu anlayışın özünde yukarıda zikredilen anlamları destekler mahiyette bir muhabbet/aşk ilişkisi söz konusudur. Sâliklerin Peygamber ve bilhassa Allah'a duydukları muhabbetin/aşkın özünde de aynı hakikat vardır. Allah'ın esmâ-i hüsnâsından olan *el-Vedûd* ismi, hem "çok seven", hem de "çok sevilen" anlamlarına gelmek suretiyle İlahî sevginin/muhabbetin/aşkın bir kaynağı ve işareti olarak karşımıza çıkar. Bu durumda Allah'ın da kullarına karşı, her ne kadar farklı bir düzeyde olsa da, bir muhabbet/aşk bağı kurduğu söylenebilir.

Bilhassa tasavvufî eserlerimizde Allah ve Peygamber aşkı anlatılmakta, okuyuculara bu aşk ile hemhâl olmak tavsiye edilmektedir. Ancak bu aşka ulaşmak, bu muhabbetle teçhîz olmak bir son değil, bilakis başlangıçtır. Çünkü gerek İslâmiyet, gerekse onun felsefî bir yorumu olan tasavvuf, müslümanların kemâl derecesine ulaşmasını, kötülüklerden arınıp iyiliklerle donanmasını temin etmeye gayret eder. *Kur'ân-ı Kerîm*, hadisler, sünnetler, dinî ve tasavvufî mahiyetteki eserler hep bu eğitimi vermeyi, müminleri kemâl mertebesine erdirmeyi hedefler. Tasavvufun, tarikatların, şeyh ve mürşidlerin yegâne amacı da muhataplarını ve maiyetlerindeki sâlikleri İlahî ve Muhammedî aşk ile tanıştırmayı yine bu aşk ile terbiye etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'e, hadis ve sünnetlere mugayir olmamak şartıyla muhatap ve mensuplarını, yazdıkları risale ve manzumelerle eğitmeye gayret eden mürşidler, tasavvufun bir "kâl ilmi değil hâl ilmi oluşu"nu, yani bizzat yaşanarak ve hissederek erişilip, sürdürülebilir bir hâl/makam olduğunu ifade etmeye; bu yolla İslâmî bir eğitim vermeye çalışırlar. Özetle, mürşidlerin

eğitim için seçtikleri yol aşk ile başlayıp kemâl mertebesine ulaşmayı hedefleyen ve nihayet yine o İlahî aşkta yok olmayı işaret eden, muhabbet/aşk ekseninde örülmüş bir yoldur. Bu itibarla mürşidlerin müridlerine gösterdikleri bu yol, aslında 'aşk'ın bizzat kendisinin 'mürşid'lik vazifesi gördüğü bir yoldur. Çünkü aşk, muhatabına büyük ve ayrılmaz bir güçle bağlanmayı, onu hak etmeyi, onun için mücadele etmeyi, onu kaybetmemek için özveride bulunmayı, onunla hemhâl olabilmek adına bütün gerekleri yerine getirmeyi, hatta onun için bütün ağıyardan/mâsivâdan vazgeçmeyi gerektirir.

Bütün bu özellikleriyle bir 'mürşid' vazifesi gören 'aşk'ın tasavvufî ve İslâmî edebiyatımızda yadsınamaz derecede önemli bir yeri olduğu erbabınca malumdur. Bu çalışmada aşkın, tasavvufî şiirlerde mürşidlik vazifesini ne şekilde ve hangi cihetlerden üstlendiği üzerinde durulmuştur. İnceleme yapılmak üzere seçilen eser ise tasavvufî şiirimizin önemli örneklerinden olan Niyâzî'nin *Dîvân*'ıdır. Niyâzî, Klâsik edebiyatımızın öndegelen mutasavvif şairlerinden; tasavvuf-tarikat geleneği içinde yetişip şeyhlik makamına erişerek kendi tarikat kolunu kurmuş sayılı mürşidlerdendir. Niyâzî'nin şeyhlik ve mürşidliğinin yanısıra, şairliğinin de "Yunus yolunun güçlü takipçisi, coşkun ve cezbeli bir sûfî şair..." (Erdoğan, 1998: LIII) olarak tarif edilmesi, çalışmamızda örnek metin olarak bu eserin seçilmesinde etkili olmuştur.

Niyâzî hakkında pek çok kitap ve makale yazılmış; eserleri, hayatı ve etkileriyle ilgili geniş araştırmalar yapılmıştır. (Bkz. Kaynakça) Yapılan bu çalışmalarda Niyâzî hakkında yeterli bilgi bulunduğu için hayatı ve mürşid kimliğine, ayrıntılara girilmeksizin, kendi konumuzla alakası dolayısıyla değinilecek, ardından asıl konuya geçilecektir.

1. Niyâzî-i Mısri (D. 1027/1618 - Ö. 1105/1694)

Bazı şairlerin değeri ölümlerinden sonra anlaşılmış olmakla birlikte Niyâzî, kendi döneminden itibaren saygı ve hürmet görmüş; kadri, daha kendi hayattayken bilinmiş önemli mutasavvif ve şairlerimizdendir. Asıl adı Mehmed'dir. Doğum yeri olan Malatya'da eğitimine başlamış daha sonra yine eğitimi için Diyarbakır, Mardin, Kerbela, Bağdat, Kahire, İskenderiye, Arabistan ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunmuştur. İstanbul, Bursa ve Uşak'ta da bir süre bulunan Niyâzî, icazetini H. 1066 / M. 1655'te almıştır. Uşak, Kütahya, İstanbul, Bursa, Edirne gibi önemli merkezlerde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Çeşitli sebeplerle zaman zaman süngüne gönderildiği Rodos ve Limni'de de yine mürşidliğe devam etmiştir.

Ümmî Sinan'dan icazetli olan Niyâzî, Halvetî tarikatının Niyâziyye veya Mısriyye oladık adlandırılan kolunun kurucusu konumunda bir şeyh ve mürşiddir. Mürşidlik vazifesini hem vaaz hem de şiirleriyle ifâ etmeye gayret eden Niyâzî, icazetli bir şeyh, bir tarikat kolunun bânisi, coşkun ve cezbeli bir sûfî şairdir. Ömrünün her döneminde müridlik-mürşidlik-şairlik ekseninde yaşadığı göze çarpar. Ömrü ilim, irşad ve şiirle geçmiş bu büyük sûfî şairin şiirleri de doğal olarak hayatından, fikir ve mesleğinden izler taşımaktadır. Çoğu Türkçe ve birkaçı da Arapça olmak üzere 20 civarında eser kaleme almış olan şairin telifâtının hemen hepsi dinî-tasavvufî mahiyettedir. Niyâzî, şeyhlik vasfını eserlerine de yansıtmış, kaleme aldığı manzum ve mensur kitap ve

risalelerle maiyetinde bulunan müridleri ile muhataplarını eğitmeyi amaçlamıştır.

Dîvân, Niyâzî'nin eserleri arasında en meşhuru olup tasavvufi mahiyettedir. Tarikat mensupları arasında en çok okunan ve İlahî divanların en meşhurlarından biri olan *Dîvân*'ın devrinden başlayıp günümüze dek geniş tesirleri olmuştur. Tasavvufî Türk edebiyatının en etkili ve Niyâzî'nin şairliğini en iyi yansıtan eserlerinden biridir. (Geniş bilgi için bkz. Aşkar, 1997: 41-110; Erdoğan, 1998: CXLVIII; Kavruk, e-makale)

2. Mürşidlik ve Mürşid'in Temel Vasıfları

Belli bir tasavvuf yoluna yahut tarikata girmeye karar verip bir şeyhe bağlı olan kişiye mürid denir. Mürid, insitab ettiği tasavvuf yolunun ya da tarikatın esaslarına bağlı kalmak şartıyla bir müddet nefsi ve ilmî eğitime tâbi tutulur. Bu süreçte çeşitli sınavlardan geçirilip mürşidinin gözetimi altında bulunur. Meşakkatli ve uzun geçen bu eğitim, sınav ve gözetim merhalesi müridin ilmî donanım kazanmasını ve nefsinin terbiye edip kemâl mertebesine ulaşmasını hedefler. Bu süreci başarıyla tamamlayan müride, şeyhi tarafından icazet verilerek "şeyhlik/mürşidlik" sıfat ve izni verilir. (Bkz. Uludağ, 2006: 47-49)

Şehyinden icazet alan mürid, belli vasıflara sahip olmak şartıyla artık kendisi de irşad faaliyetlerinde bulunma hakkına sahip olur. Bunlardan bir kısmı icazet aldıkları yolda devam ederken, Niyâzî gibi bir kısmı da kendi tarikat kollarını kurarlar. İster şeyhinin yolunu devam ettirsin isterse kendi kolunu tesis etsin, temelde bütün tarikatların ve tasavvufun esasları Allah'ı ve Peygamber'i sevdirmek; nefis terbiyesi vermek; İslâm'ın temel kuralları, hadis ve sünnet ekseninde musahip, mürid ve muhibblerini eğiterek kemâle erdirmek üzerine kuruludur. Bu yoldaki mürşidlerin sahip olması gereken bazı temel nitelikler ise genel olarak şunlardır: Şeyh, müridler tarafından örnek alınabilmesi için bizzat kendisi örnek bir karaktere sahip olmalıdır. Yol gösterebilmek için tecrübeli; edeb öğretebilmek için de edeb sahibi, ayrıca ilim, irfan ve hikmet sahibi olmalıdır. Cömert, yardımsever, tok gözlü, munis, başkasına tavsiye ve emrettiği şeyleri kendisi de yapan; yasakladıklarından kendisi de kaçınan kişidir. (Bkz. Öngören, 2010: 50-52)

Niyâzî gibi Ümmî Sinan'dan icazet almış başka bir sûfi şair olan Seyyid Nizamoğlu, mürşidin vasıflarını bir manzumesinde 20 madde hâlinde sıralar:

1. *"İtikad sahibi olmak, yani İslâm'ın esaslarına tam bir sadakatle inanmak, bunları gönülden tasdik etmek; bununla birlikte Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at anlayışına da sıkıca bağlı bulunmak, mürşidin ilk vasıfları olmalıdır.*
2. *Mürşid ilm-i bâtın'ı anlamalı, kendisine anlatılan rüyaları dikkatle dinlemeli, şeyhlerin ifade etmediği âfâkî yorumlar yapmaktan sakınmalıdır.*
3. *Mürşid kâmil akıl sahibi olmalı, müridlerine güzel nasihatlerde bulunmalıdır.*
4. *Mürşid cömert olmalı, eğer varsa malını müridleriyle paylaşmaktan çekinmemelidir.*

5. *Bütün dünya karşısında cesaretli olmalıdır. Tek başına kalsa da korkmamalı, doğru bildiğini söylemekten sakınmamalıdır. Gönülden yüce Allah'a sığınmalıdır.*
6. *Şehvet düşkünü olmamalıdır. Eğer kendini utandıracak iş yapmaktan korkuyorsa, kadınlardan sakınmalıdır.*
7. *Dünya malına karşı hırslı olmamalıdır.*
8. *Müridlerine şefkatle davranmalı, onlara hizmetleri esnasında güçlük çıkarmamalıdır.*
9. *Mürşidin yumuşak huylu ve nazik olması gerekir.*
10. *Müridlerinin kusurlarını affetmelidir.*
11. *İyi huylu olmalı; müridlerine buna göre davranmalıdır.*
12. *Müridlerinin bir ihtiyacı olduğunda bunu anlayıp bencilce davranmaktan kaçınmalıdır.*
13. *Kerem sahibi olmalı ve müridlerine o şekilde muamele etmelidir. Velâyetten ne gibi sıfatları varsa, bunlar onda ortaya çıkmalıdır.*
14. *Kemâle ermek için tevekkül sahibi olmalıdır.*
15. *Her an Allah'ın hükmüne razı ve teslim olmalıdır. Müridleri inkârcı olsa da üzülmemeli; bütün dünya müridi olsa da sevinmemelidir.*
16. *Kendisine her ne sıkıntı gelirse gelsin, kazaya rıza göstermeli, Allah'a şükretmelidir.*
17. *Vakar sahibi, ağırbaşlı ve edeb sahibi olmalıdır. Sözlerini ağır ve düşünerek söylemeli, sözünün arkasında durmalıdır.*
18. *Sükûnet sahibi olup acele hareket etmekten sakınmalıdır.*
19. *Sabit-kadem olmalı, neye niyet ettiyse sonuna kadar o yönde ilerlemelidir.*
20. *Son olarak mürşid heybetli olmalıdır ki müridleri onun heybetinden ötürü kendine bağlı olsunlar." (Öztürk, 2013: 43-44)*

Bunlara ek olarak mürşid, müridleri ile sürekli ilgi ve alaka hâlinde olmalıdır. Her an için onları kuşatmalı, gözetim ve denetim altında tutmalıdır. Müridler, şeyhinin nazarını, ilgsini kaybetmekten korkar vaziyette bulunmalıdır. Çünkü kendisiyle ilginin kesildiği bir mürid, artık kendinden ümidin kesildiği ya da kendine başka bir yolun görüldüğü kimsedir. Yine mürşidin talimat ve emirleri derhâl yerine getirilmeli, görev ve sorumluluklardan kaçılmamalıdır. Bütün bunların yanında, bir mürşidin en temel özelliği, kendisi gerekli bilgi ve donanıma sahip olup bunu hayatına yansıtıktan sonra müridlerinin eğitimiyle meşgul olmak ve onların kemâle ermelerini sağlamaktır.

Mürşidlerin eğitim tarzı, belli bir gelenek ve İslâmî usullere bağlı olmakla birlikte kendi kişiliğine, karakterine ve aldığı eğitime bağlı olarak çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Kimi mürşidler sohbet, vaaz ve zikirle irşad faaliyetlerinde bulunurken kimileri çeşitli kitap ve risaleler kaleme alarak

maiyetindekileri eğitmeye çalışırlar. Yaratılışı itibariyle şiire kabiliyeti olanlarsa yazdıkları manzumeler vasıtasıyla da eğitim verip ve irşad etmek yoluna giderler. İşte bu amaçla kaleme alınmış olan manzumeler tasavvufî edebiyatımızı oluşturur.

Tasavvuf edebiyatı, İslâm'ın temel esasları çerçevesinde şekillenmiş bir edebî geleneği ifade eder. Bu edebiyatın mensupları, genel olarak bir tarikat veya tasavvufî gelenek dairesinde yetişmişlerdir. Bu edebî ürünler arasında mürşidler tarafından kaleme alınan şiirler, tarikat mensupları tarafından daha çok itibar görmüştür. Hatta Ahmet Yesevî örneğinde olduğu gibi zaman zaman müridler, kendi yazdıkları şiirlere mürşidlerinin adını/mahlasını yazmak suretiyle manzumelerini onlara mâl etmişlerdir. Bu mürşide duyulan muhabbet ve saygının bir nişanesi olsa gerektir.

3. Tasavvuf Edebiyatımızda Aşk

'Aşk' teriminin kullanımına ilk dönem mutasavvıfları karşı çıkmışlardır. Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr gibi ilk sûfler "aşk, âşık ve maşuk" yerine "hub, muhabbet ve mahbûb" kelimelerini tercih etmişlerdir. (Uludağ, 1991, 12.) 'Aşk'ın nicelik ve niteliği ile mânâsının Allah'a duyulan muhabbete ya da Allah'ın kullarına duyduğu muhabbete karşılık kullanımının uygun olup olmadığı üzerine pek çok risale yazılmıştır. Bütün bunlara karşın geleneğimizde 'aşk'ın beşerî, ilâhî ve felsefî/tasavvufî olmak üzere üç temel türde ele alındığı görülür. Özellikle Türk kültür ve edebiyatında yazılan dinî-tasavvufî şiirlere bakıldığında 'aşk' kelimesi, alışılmışın ötesinde bir bağ, sevgi ve makamı kast edecek şekilde kullanılmıştır. Sûfler tarafından kast edilen aşk, âşığın bütün merhalelerden geçtikten sonra ulaşacağı gerçek aşktır. (Uzun, 1991, 18)

İbnü'l-Arabî, ibadetin aslının sevgi olduğunu ve sevgisiz ibadetin makbul olmadığını ifade eder. Mevlânâ ise bir aşk dininden bahseder; aşktan başka din ve mezhep tanımadığını söyler. (Uludağ, 1991: 13) Yine mutasavvıflar, Allah'ın akıl ile kavranmasının mümkün olmadığına, O'nun ancak sevgi/muhabbet/aşk ile kavranacağına inanırlar. İlâhî aşkın sûflerçe kullanımının herkes tarafından anlaşılabilmesi için birtakım benzetmeler yapıp, duyular âleminde misaller verilmiştir. Bu misallerde pekçok kez beşerî aşk kisvesi altında İlâhî aşkın anlatıldığı olur. Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u bunun en güzel örneklerinden biridir. (Uludağ, 1991: 14) İlâhî aşk, daha iyi anlaşılabilsin diye beşerî bir kisve altında resmedilmiş olsa dahi sûflerin kastı her zaman için "hakîkî aşk"tır.

Aşk, günümüzde -genel itibarla- sadece iki kişi arasındaki kuvvetli sevgi bağını ifade etme seviyesine indirgenmiş olsa bile tasavvuf edebiyatımızda karşılaştığımız aşk anlayışı bunun çok daha ötesinde, derûnî ve ilâhî anlamlar taşımaktadır. Mutasavvıflar aşkı ikiye ayırırlar. İlki İlâhî aşktır ki bu "hakîkî aşk" olarak nitelendirilir. İkincisi ise beşerî aşktır. Buna da "mecâzî aşk" denir. İlâhî aşk, müridi Allah'a götüren en önemli araç ve bir makamdır. İbadet, zikir, nefis terbiyesi gibi bedenî ve fiilî çabaların yanı sıra 'aşk'ı da talim eden mürid, kendisini Allah'a ulaştıracak asıl yolun aşk makamına erişmek olduğunun da bilincindedir. (Aşk'ın tasavvuf ve edebiyatımızdaki kullanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Uludağ, 1991: 11-17; Uzun, 1991: 18-21; Tenik, 2007: 326)

Görüldüğü üzere aşk, mutasavvıflar arasında Allah'a varmak üzere çıkılan yolun en önemli rehberi, hatta belki kendisidir. Çünkü Allah akılla kavranamaz; O'na ancak aşk ile varılabilir. O hâlde sûfi, maksûduna erişmek için aşkı talim etmeli, aşkı yaşamalı ve aşk makamına erişmelidir. Aksi hâlde maksadı hâsil olmayacak, yol yarıda kalacaktır.

Tekke ve dergâhlarda yetişmiş şairler tarafından meydana getirilmiş zengin bir tasavvuf edebiyatı geleneğine sahip olduğumuz kuşkusuzdur. Bu edebî gelenek içinde, 'aşk'ın kullanımı dikkate alındığında, mürşidlerin yukarıda bahsedilen özellikleri ile 'aşk'a yüklenen sıfat, işlev ve anlamlar arasında ciddî bir benzerlik göze çarpar. Sûfiyâne manzumelerde aşk, sadece muhataba duyulan kuvvetli sevgi, bağ ve muhabbeti ifade etmez. O, aynı zamanda müridin, mürşidin ve genel olarak bir Müslüman'ın olmazsa olmazıdır. Aşk denince akla ilk önce Allah aşkı gelir ve şiirlerde karşılaşılan aşk da hep bu minval üzeredir. Tasavvuf edebiyatımızda aşk, kişiyi eğiten, tavır ve davranışlarını kontrol eden, yönlendiren, terbiye eden, hatta zaman zaman sınavan; bunların neticesinde de kemâle erdiren bir yüce hâli ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, mürşid ve aşk arasında açık bir benzerlik vardır. Bu benzerlik de 'aşk'ın 'mürşid'lik işlevini akla getirir.

Niyâzî'nin *Dîvân*'ı da bu benzerliği gözlemleyebildiğimiz, tasavvuf edebiyatı alanında kaleme alınmış ve yazıldığı dönemden itibaren ciddî talep görüp etkisini devam ettirmiş önemli eserlerden biridir. Mürşidlik ve mutasavvıf şairlik yönüyle Niyâzî'nin 'aşk'ı hangi şekillerde kullandığı ve ona bir 'mürşid'lik vasfı yükleyip yükmediği hususuna gelince, aşağıda Niyâzî'nin 'aşk' kelime ve mefhumunu kullandığı beyitler ele alınmış ve bunların mürşidlerin sahip olması gereken vasıflarla bir uyum içerisinde olup olmadığı, 'aşk'ın hangi suretlerde kullanıldığı tesbite çalışılmıştır.

4. "Aşk"ın "Mürşid"liği

Tasavvufî yolda, bir mürşide bağlanan müridin eğitimi aşk ile başlar. Bir tarikata intisap etmek için şeriatin kurallarına uyulması temel şart olduğundan, seyr ü sülûke çıkan müride tasavvuf yolunda önce Allah ve Peygamber aşkı öğretilir. Bu aşk, müridi her an tesiri altında tutmalı ve her an kendisini hatırlatmalıdır. Bu seyr ü sülûkün neticesi de yine İlâhî aşkta yok olmaktır. Dolayısıyla yolun başı da sonu da aşktır aslında. Yani müride bir yandan mürşid rehberlik ederken, diğer yandan da aşkın rehberliği takip edilir. Mürşid, müridi dışarıdan kontrol ve tadrîs ederken, aşk bizatihi yaşanan bir hâl ve makam olarak müridi kendi içinden kemâle götürür.

*Tevhîde tapşur özünü kimseye açma râzunı**

Şeyh izinde tut gözünü şeyhün yeter bürhân sana¹ diyen Niyâzî şeyhi, kendisine tâbi olunması gereken bir makam ve bir yol gösterici olarak

* Açıklamalar sırasında beyitlerin tamamı şerh edilmemiştir. Beyit şerhi çok daha uzun ve teferruatlı açıklamalar gerektirir ki bilhassa bu gibi tasavvufî metinlerin şerhi başlı başına ve ciddi bir iştir. Burada beyitlerin mânâları, konumuzla alakası itibarıyla izah edilmeye çalışılmıştır.

¹ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Yay, Ankara 1998, s. 6.

gördüğünü ifade etmektedir. Aşağıdaki beyitte de "aşka eyle iktidâ" diyerek aşkın rehberliğini, mürşidliğini ifade etmektedir²:

*Ey gönül gel gayrıdan geç aşka eyle iktidâ
Zümre-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ³*

Buna göre aşk, müridin takip etmesi gereken bir rehberdir. Yol İlahî hakikate yani Allah'a varır. Maksat Allah'a kavuşmak olduğuna göre, o halde gönlün Allah'tan başka her şeyi terk etmesi ve aşkın rehberliğine, bir nevi mürşidliğine, tâbi olması şarttır. Zira hakikat ehli, aşka uymakla o makama erişmişlerdir. Başka bir deyişle, hakikat ehlini Allah'a kavuşturan rehber/mürşid aşktır.

Üçüncü olarak Niyâzî, Allah'a uymayı, onun yolundan ayrılmamayı tavsiye eder. Böylece Niyâzî'nin *Dîvân*'ında üç hususun müridler tarafından rehber alınması tavsiye edilmiş olur: Şeyh, aşk ve tabii ki Allah:

*Ey Muhammed ümmeti sen Hakk'a eyle iktidâ
Bu cihâna togdı rûhen nûr-ı asl-ı sâfiyâ⁴*

Niyâzî, coşkun bir mutasavvıf şair olarak aşk meydanındaki iddiasını "aşka essalâ" redifli bir gazelinde ortaya koymuştur. Beş beyitlik bu manzumede, gönlü aşk ile terbiye ve kemâl bulmuş meşhur mutasavvıflar Hallâc-ı Mansûr ve İbrahim Edhem; Hz İbrahim ve halk hikâyesi kahramanı Ferhad'ı zikrederek onlarla boy ölçüşebilecek derecede aşk ile hemhâl olduğunu ifade etmiştir. Aşk hususunda bir meydan okuma olan bu gazel, aşkın mutasavvıf çevrede ne kadar önemli bir esas olduğunu ifade etmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca hem bir peygamber, hem meşhur mutasavvıf şahsiyetler hem de bir halk hikâyesi kahramanı Ferhad'ın isimlerinin zikredilmesi, Niyâzî'nin aşkın her türlüşünde iddia sahibi olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Söz konusu gazelin tamamı şu şekildedir:

*Essalâ her kim gelür bâzâr-ı aşka essalâ
Essalâ her kim yanarsa nâr-ı aşka essalâ*

*Essalâ dâr-ı ene'l-Hak'da bugün Mansur olup
Cân u başından geçen berdâr-ı aşka essalâ*

*İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp
Soyunup abdâl olan hünkâr-ı aşka essalâ*

² Burada iktidâ edilecek 'aşk'ın 'Hak' mânâsında olduğu da düşünülebilir. Zira, en nihâyet kendisine tâbi olunacak yegâne varlık O'dur. Ancak sâliklerin tasavvufî yola yeni girdiklerinde evvelâ gayrıyı/mâsivâyı gönüllerinden çıkarıp Hakk'a yönelmeleri ve mürşidlerine tâbi olmaları beklendiğinden beyit bu şekilde yorumlanmıştır.

³ Erdoğan, *age*, s. 3.

⁴ Erdoğan, *age*, s. 17.

*Kendini odlara atan şol Halîlullâh gibi
Cân u dilden bülbül-i gülzâr-ı aşka essalâ*

*Varlığı tağın delüp Şîrîn ile yol açan
Ey Niyâzî söyle ol mi'mâr-ı aşka essalâ⁵*

Bu temel bilgilerin ardından, Niyâzî'nin *Dîvân*'ında yapılan incelemeler neticesinde, 'aşk'ın 'mürşid'lik hususunda, hangi cihetlerden kullandığına dair birkaç tasnif yapılabilir.

4.1. Seyr ü Sülûke Girmenin Şartı: Aşk

Mürşid, kendine tâbi olanların eğitiminden sorulmudur. Ona intisab etmiş, kendisine teslim olmuş müridler üzerinde söz ve sorumluluk sahibidir. Tâbi olmayanlar için benzer sorumluluklardan bahsedilemez. Mürid ise bir şeyhe tâbi olduktan sonra, kendini ona teslim etmiş olur. Bu teslimiyet, sorumluluklardan âzâd olmak değil; aksine büyük bir sorumluluk, terbiye ve vazifeler silsilesinin başlangıcı demektir. Mürşide teslimiyet, seyr ü sülûkün başlangıcıdır. Bu noktada Niyâzî'ye göre, mürşide teslimiyet neyse, aşk da odur. Hakk'a ulaşmak için bir mürşide bağlanmayı murad eden mürid, evvela âşık olmalı, aşkı gönlünde hissetmelidir; aksi hâlde dervîş de olamaz, mesafe de kat edemez:

*Âşık olagör sâdık olagör
Cehd eylemeyen menzil alamaz⁶*

Niyâzî'nin hitabı gayet açıktır: Âşık ol! Aşkına sadık ol! Cehd etmezsen çıktığın yolda maksuduna erişmen mümkün olmaz. Cehd etmek, çıktığı yolda fazlaca çalışıp gayret etmek demektir. Ancak sadece bu kadar değil, cehd etmek, nefesine hakim olmaktır; azmetmek, gayret sarf etmek ve yeri geldiğinde fedakarlık göstermektir.

*Dervîş olan âşık gerek yolında hem sâdık gerek
Bağrı anun yanık gerek cân gözleri açık gerek⁷*

Bu beyte göre dervişin ilk vazifesi aşk, ikincisi ise sadakattir. Aşk, tasavvuf yolunun hem rehberi hem maksudu olması itibariyle olmazsa olmazdır. Sadakat de iki türlü olmalıdır. İlki, müridin tarikatına sadakati, ikincisi ise aşka olan sadakatidir. Tarikata sadakat, şeyhinin ve yolunun emir ve kurallarına bağlı kalmaktır. Aşka sadakatse, gönülden masıvayı atıp yalnız aşka yer bırakmak ve aşkın yolunu/rehberliğini takip etmektir. Bunlar olmadan kişi dervîş olamaz.

4.2. Eğitici ve Rehber Olarak Aşk

Niyâzî, aşkı sadece bir bağ ya da muhabbet olarak değil, çıkılan İlâhî yolda bir eğitmen ve bir rehber olarak görmektedir. Hakikatin sırrına ermek

⁵ Erdoğan, *age*, s. 210.

⁶ Erdoğan, *age*, s. 93.

⁷ Erdoğan, *age*, s. 120.

isteyen sâlikin takip edeceği yol aşktır. Hakikat sırrına ermiş olanların dönüp baktıklarında gördükleri rehber de aynı şekilde aşktan ibarettir:

Ey gönül gel gayrıdan geç aşka eyle iktidâ

Zümre-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ⁸

Aşk, öylesine büyük bir yol göstericidir ki sadece mürid ve mürşidin değil evliyâ ve enbiânın da rehberidir. Aşkın evliyâ ve bilhassa enbiyâ için rehber olması, aşkı irşad vazifesi hususunda mürşidin bir adım önüne geçiren bir ifade olsa gerektir:

Ey Niyâzî mürşid istersen bu yolda aşka uy

Enbiyâ vü evliyâyâ aşk olupdur reh-nümâ⁹

Başlangıcı ve sonu olmayan yegâne varlık Allah'tır. Diğer tüm mevcudat sonradan yaratıldığı gibi aynı zamanda fanidir de. Bu mahlukata öncülük edense Niyâzî'nin tabiriyle yine aşktır. O halde aşk, mahlukat vücuda gelmeden evvel var olmuş ve Hak ile mahlukat arasında yol gösteren/bağ kuran bir rehberlik vazifesi üstlenmiştir, yorumu yapılabilir:

Cümle mevcûdât u ma'lûmâta aşk akdemdürür

Zîra aşkun evvelîne bulmadılar ibtidâ¹⁰

4.3. Mâsivâyı Terk, Aşk İle Olur

Sâlikin gayesi Allah'a ulaşmak, yani kesretten kurtulup vahdete karışmaktır. Vahdete ermenin yolu da mâsivâyı terk etmektir. Mâsivâyı terk etmenin nasıl olacağını ise Niyâzî şu şekilde tarif eder:

Dâ'imâ aşk ehliyle âşinâlık eyle kim

Yâd ile biliş olunca âşinâ elden gider¹¹

Her an aşk ehliyle ol ve onlarla dostluk, arkadaşlık, yoldaşlık et. Âşina oldukların hep âşiklar olsun. Eğer onları bırakıp yabancılara gönlünü açarsan, o güne kadar kazandıklarını, âşina olduklarını, kaybedersin. Yani aşktan uzaklaşırsan kazandıklarını da yolunu da kaybedersin.

Vasl-ı Hak olmaga eylersen heves

Aşka ulaş gayrıdan gönlünü kes¹²

Yani, Hakk'a ulaşmak isteyen, aşka ulaşmalıdır. Aşka varan, gayrıdan gönlünü kesmiş; Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkarmış demektir. Gönle O'nun aşkının girmesi, O'na vasıl olmak için en büyük adımdır. Gönül aşk ile tanıştıktan sonra da hep aşk ile hemhâl olup, bu lezzete varmayanlardan uzak durmak, aşkın devamlılığının gereğidir.

⁸ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, Akçağ Yay, Ankara 1998, s. 3.

⁹ Erdoğan, *age*, s. 3.

¹⁰ Erdoğan, *age*, s. 3.

¹¹ Erdoğan, *age*, s. 85.

¹² Erdoğan, *age*, s. 97.

Aşkı tanıyan, mâsivâyı terk edip kendine aşkı yâr edinen mürid için artık dünyanın hiçbir kıymeti yoktur:

*Dünyâyı n'ider âşık 'ukbâyı n'ider sâdık
Mısırî olagör ayık sen vuslata irince¹³*

Aşk, öyle etkili bir ateştir ki kişinin gönlüne zerre miktarı bir aşk ateşi düşse, kişi kendinden geçer. Bu ateş, gönülde Hak'tan başka hiçbir şeye yer bırakmaz. Aşkı bulan, mâsivâdan da geçmiş demektir:

*Zerrece aşk odı kimde olsa yakar varlığın
Aşk odı ister ki Hak'dan gayrı hiç var olmasun¹⁴*

Aşk ile tanış olan gönül mâsivâyı terk ettiğinde sadece dünyevî değil, kısmen uhrevî nimetler de artık önemini kaybeder. Gönlüne aşkı yerleştiren mürid için dünyanın bir kıymeti kalmadığı gibi ukbâ için kendisine vadedilen hurinin de gilmanın da (başka bir tabirle cennetin bile) gönülde yeri kalmaz:

*Sana âşık olan diller niderler hûr u gilmânı
Cemâlün seyr iden gözler niderler bâg u bostânı¹⁵*

4.4. Müridin Her An Hemhâl Olacağı Bir Meşgale Olarak Aşk

Mürid, girdiği tasavvuf yolunda artık bedenini, nefsinin ve vaktini vakfetmiş sayılır. Yani tüm vaktini ve tüm kuvvetini cehd ettiği bu yolda harcamak durumundadır. Bu aşamada, sürekli olarak şeyhinin ve kendinden makamca üst noktada bulunanların gözetim ve denetimi altında bulunur. İşte bu süreçte her an gözünü üzerinde, varlığını ise gönlünde hissetmesi gereken önemli bir şey vardır ki o, aşktır. Niyâzî, gönlünün bir an bile olsa aşktan ayrı kalmaması, aşkı unutmaması için niyazda bulunur:

*Dilerem senden Hudâ'ya eyle tevfi kun refik
Bir nefes gönlüm senün aşkundan itmegil cüdâ¹⁶*

Mürşidin de müridin de duası gönlünde aşktan yani Allah sevgisinden başka bir şey kalmaması, her iki âlemde de aşkın gönle aşına kalmasıdır. Çünkü gönlü terbiye eden, kemâle erdiren aşktır:

*Mâsivâ-yı aşkunun sevdâsını gönlümden al
Aşkunu eyle iki âlemde bana âşinâ¹⁷*

4.5. Aşk, Nefsinin Terbiye Etmek; Kibirleşmemektir

Mürşid, maiyetinde bulunan müridlerin eğitim ve terbiyesiyle meşgul olur. Bilhassa, yola yeni girmiş olanların nefsinin terbiye etmek en mühim başlangıç merhalelerindedir. Çünkü, nefis insanın en büyük düşmanıdır. Kendini üstün, başkalarını ise hor ve hakir gören bir insanın kemâle ermesi

¹³ Erdoğan, *age*, s. 203.

¹⁴ Erdoğan, *age*, s. 178.

¹⁵ Erdoğan, *age*, s. 228.

¹⁶ Erdoğan, *age*, s. 3.

¹⁷ Erdoğan, *age*, s. 3.

mümkün değildir. Üstünlük takvadadır; takvanın bilgisi de Allah katında olduğuna göre, bir insanın bir başkasını küçük görme hakkı yoktur. Bu mânâda müridin nefisini terbiye etmek, mürşid için oldukça önemli bir görevdir. Mürşid, nefis terbiyesi için çeşitli yollar takip edebilir; ancak bu terbiyenin en etkili ve önemli bir yolu aşktır. Aşk da tıpkı mürşid gibi müridlerin nefisini terbiye edip, kibirlerini yok eder:

Alçakdan alçak yüriye toprak içinde çüriye

Aşk ateşinde eriye altun gibi sızmak gerek¹⁸

Mürid kibirli olmaz, kibir sahibi olan aşka eremez. Zira aşk mürid için, Hak yolunda gönülden bütün mâsivanın atıldığı yegâne varıdır. Gün gelip toprak olacak bir kimsenin kibirlenmesi de zaten abesle iştigaldir. O halde âşığa düşen kibri terk etmek, dünyevî makam ve varlıktan geçip aşkın ateşinde eriyip hakikate varmaktır. Derviş, ancak o zaman değer kazanır; tıpkı eritilmiş altının bütün fazlalıklardan ve katkılardan arınıp saf ve en değerli hale gelmesi gibi.

Hâr u hâşâk-i enâniyet yanalı aşk ile

Arş u kürsîden geniş açıldı meydânum benüm¹⁹

Aşk, enaniyetin çör çöpünü, benlikteki izlerini yakıp yok ettiğinde, dervişin ufku genişler; zihni açılır, gönül gözü görmeye başlar. Aşk, müridin enaniyetini yakıp yok eden bir mürşiddir. Onu bu kibir zincirinden kurtararak hakikat pencerelerini ona açar.

4.6. Vahdet-i Vücut: Aşk

Kısaca, "Varlık tektir, o da Allah'tır." şeklinde özetlenebilecek olan vahdet-i vücut nazariyesi, tasavvuftaki temel felsefelerdendir. Mürid, kesreti terk etmek ve vahdete ulaşmak için gayret eder. Çünkü Allah'a ulaşmanın yolu vahdetin yani tekliğin sırrına ermektedir. İşte bu sırra giden yol Niyâzî'ye göre, aşk ile bulunur. Kişi aşk ateşiyle yanmadan tevhid kokusunu alamaz:

Yakup aşk odına cânı meşâmun bû-yı tevhîd it

Kamuya yek nazar birle şuhûdun rû-yı tevhîd it²⁰

Tevhidin sırrına ermiş olanlar, aşk ateşiyle yanmış olanlardır:

Aşkı seven âşıklarun eğlencesi tevhîd olur

Aşk odına yanukların eğlencesi tevhîd olur²¹

Vahdet mertebesine erildiğinde orada rütbe, unvan, mal-mülk, zenginlik gibi farklılıklar yoktur artık. O noktada şah da geda da birdir. İşte herkesin eşit olduğu bu birlik vadisine varmak da ancak aşk makamına ulaşmakla olur. O makama erişildiğinde vuslatın tadına varılır. Niyâzî, Fuzûlî'nin bir gazelinin tahmisinde bunu şöyle ifade eder:

¹⁸ Erdoğan, *age*, s. 120.

¹⁹ Erdoğan, *age*, s. 137.

²⁰ Erdoğan, *age*, s. 29.

²¹ Erdoğan, *age*, s. 79.

*Gülşen-i vahdet çü kalb-i emr-i râm-ı aşkdur
Lezzet-i vuslat hemân ancak merâm-ı aşkdur
Terk-i kevneyn eyleyen mest-i müdâm-ı aşkdur
"Vâdi-i hayret hakikatde makâm-ı aşkdur
Kim müşahhas olmaz ol vâdide sultândan gedâ"²²*

4.7. Kâmil Mümin Olmanın Yolu: Aşk İle Pişmek

Mürşidin maksadı, müridi kemâle erdirip Hakk'a vasıl olmasına vesile olmaktır. Yapılan bütün eğitim ve terbiye sürecinin asıl gayesi budur. Niyâzî, aşkın maksadının da aynı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla mürşidin de aşkın da hedeflerinin aynı olması, aşkın irşad vazifesine işarettir. Aşk, muhatabının gönlünü yakıp pişirerek onu maksûdu olan Allah'a ulaştırır. Niyâzî, bunu şu şekilde ifade eder:

*Visalün derdine düşmek yanıp aşk odına pişmek
Sonunda sana irişmek ne güzeldür ne güzeldür²³*

Gönlünü aşk ateşine vermek için her an hazır ve istekli olan mürid, aşk ateşinin kendini cehennem azabından kurtaracağına emindir. Çünkü aşk ile yanan gönül, olgunlaşmış ve gül bahçesini yani Hakk'ı bulmuştur:

*Korkma tamudan eger âşık isen
Bülbül olanun yeri gülzâr olur²⁴*

4.8. Tasavvuf Yolu Zorludur, Aşk Ateşiyle Pişmeyi (Kemâl) Gerektirir

Bir tarikata intisab etmek, tasavvuf yoluna girmek ve bu yolda merhale kazanmak herkesin harcı değildir. Bu yol zorluklarla doludur. Fedakârlıklarda bulunmayı; gönlünü, nefsini terbiye etmeyi gerektirir. Az yemek, az uyumak, az konuşmak; buna karşın çokça tefekkür, ibadet ve zikirle meşgul olmak lâzımdır. Ancak bu ve benzeri meşgale ve fedakârlıklarda bulunanlar mürid olup bu yolda tutunabilirler. Bunu başarabilen sâlikler, mürşid tarafından eğitilip pişirilir; yani kemâle ermeleri için gayret edilir. Niyâzî, müridlerin bu zorlu yolda aşk ile pişerek kemâle erebileceklerini ifade ederken yine aşkın mürşidliğine işaret etmiş olur:

*Dertliyüm dermâna geldüm dertli olan iniler
Yanmışam aşk odına oda yanan iniler²⁵
*
Âşinâ-yı aşk olandan âh u zâr eksik degül
Keşti-i bahre demâdem rûzgâr eksik degül²⁶*

²² Erdoğan, *age*, s. 10.

²³ Erdoğan, *age*, s. 80.

²⁴ Erdoğan, *age*, s. 74.

²⁵ Erdoğan, *age*, s. 88.

²⁶ Erdoğan, *age*, s. 129.

*

Gözlerini n'oldı bî-dâr eyledün

Ah u efgânı sana yâr eyledün

Aşk odiyula içüni nâr eyledün

Ne sebebden azm-i gülzâr eyledün²⁷

Niyâzî'nin ifadelerine göre, aşkın ateşiyle yanıp pişen/kemâle eren gönül, maksûdunu yani Rabb'ini mutlaka bulacaktır:

Bu nâr-ı aşka yananlar bihâr-ı şevka talanlar

Gözünden yağ ile kanlar döken bulmaz mı sen hânî²⁸

Kemâle ermek kolay değildir. Cefa ve mihnetlerle doludur. Hatta mürid, Hakk'a varmak için kendinen dahi vaz geçmeyi bilmelidir. Aşk, ancak bütün bu zorlukları göze alabilen için bir mürşiddir:

Aşk yolu belâlıdur her kârı cefâlıdur

Cânundan ümîdün kes cânâne irem dirsên²⁹

4.9. Aşk İle Kendinden Geçmek

Cezbe, tarikat ve tasavvuf kültüründe önemli bir hâli temsil eder. Maksadı, Hakk'a ulaşmak olan mürid zaman zaman içinde bulunduğu hâl ya da ortamın etkisiyle cezbeyle kapılıp kendinden geçer. Allah'a ulaşım onda yok olma hâli de aslında bir cezbe hâlidir. Çünkü bu mertebeye ulaşan kimsenin şuuru devam ettirmesi mümkün görülmez. Eğer şuur olursa, kendini Allah'ta kaybetmemiş kesretten vahdete erememiş demektir. İşte aşk da bu hâli tesis eden bir mürebîdir. Aşk, kişinin kendini, en azından zihnini ve duyguları üzerindeki kontrolünü kaybetmesi demektir. Aşka tutulan kimse eskisi gibi mantıklı ve sağlıklı düşünemez; bilhassa hissî mânâda bir cezbe hâline bürünür. O hâlde vahdete erip kendini kaybetmek ya da cezbe ile kendinden geçmek, aşkı hissetmekle olur. Niyâzî, aşk şarabı ile kendinden geçen ve bu sayede vuslata erenlerin, gayrıdan âzâde olduklarını bildirir. Yani en yüce mertebeye ulaşmaya vesile olan yol, o büyük mürşid aşktır:

Şarâb-ı aşk ile sekrân olup her birisi mestân

Visâlün güline hayrân olan neyler gülistânî³⁰

4.10. Hakk'ın Sırlarının Anahtarı: Aşk

Bir mürid için kendini Hakk'a ulaştırarak olan şey mürşiddir. Yani Hakk'ın sırrına vakıf olan, bu sırrı kendisine açacak olan odur. Fakat bu sırta ulaşmak herkesin kârı değildir. Niyâzî, bu sırta vakıf olup müridi de Hakk'a ulaştırarak olanın, aşkın bizzat kendisi olduğunu ifade ederek yine aşkı bir mürşid olarak resmeder:

²⁷ Erdoğan, *age*, s. 122.

²⁸ Erdoğan, *age*, s. 228.

²⁹ Erdoğan, *age*, s. 121.

³⁰ Erdoğan, *age*, s. 228.

Remz-i Hakk'a mahrem olmak degmenün kârı degül

Kim dilerse aşk ile yâr olsun agyâr olmasun³¹

*

Ey Niyâzî gönlüne âşıklarun hikmeti tolar

Küntü kenz'ün haznesinden yana yana hû deyu³²

4.11. Fenâfillâh'a Ulaşmanın Yolu: Aşk

Bir tarikata intisab eden, bir mürşide bağlanan sâlikin nihâyî hedefi kemâl mertebesine ulaşıp fenâfillâh makamına erişmektir. Çünkü o makam, Allah'la olunan; O'nda yok olunan en yüce makamdır. Bu yolda türlü nefis ve bedenî terbiyelerden geçen mürid, Allah'ın varlığında yok olma gayesine ulaşmak için çabalar. Niyâzî, bu hedefe giden yolun aşktan geçtiğini ve bu yolun yoldaşının da aşk olduğunu ifade eder:

Şem'-i aşka Mısriyâ yandır özün yog ol müdâm

Âşıka her yoklugun üstünde var eksik degül³³

Fenâfillâha ulaşmak, Allah'a varmaktır. O'na varmak ise aşkı yaşamaktır. Allah'a vasil olmuş bir mürid için yokluk söz konusu değildir:

Ger ölümde kurtulam dersen yüri var âşık ol

Döne döne aşk odıyla cism ü cânı kıl kebâb³⁴

Mahlukat için sonsuzluk yoktur, sonsuz olan yalnızca Allah'tır. Fani olan kul ile baki olan Allah arasındaki bağ, aşkla kurulur. "Vedûd" olan Allah, hem kulları tarafından en çok sevilen hem de onları en çok sevendir. O hâlde aşk, sadece mahlukatın değil Allah'ın da bir vasfı olması sebebiyle diğer yaratılmışların ötesinde bir varlığa sahiptir. Bu itibarla aşka ulaşan mürid, bir noktada bekâ makamına da ulaşmış demektir:

Hem dahi cümle fenâ buldukda aşk bâkî kalur

Bu sebebden didiler kim aşka yokdur intihâ³⁵

SONUÇ

Tasavvuf muhitinde sâliklerin sadece şer'î bilgilerle donatılması yeterli görülmemiş, Allah ve Peygamber aşkıyla hemhâl olmaları da mutlak bir şart olarak görülmüştür. Mürid, mürşid tarafından eğitime tâbi tutulduğu gibi gönlünün Allah ve Peygamber aşkıyla dolması; bu aşkla yoğrulup kemâle ermesi temin edilmeye çalışılmış ve onun ancak bu sayede vuslata erebileceği kabul edilmiştir. Hatta İlâhî aşk, öylesine önemsenmiştir ki İbnü'l-Arabî gibi kimi sûfiler, ibadetlerin kabulünü dahi bu şarta bağlamışlardır. Aşk, sadece bir bağlılık ve sevgiyi ifade etmeyip, müridi eğiten, yetiştiren, kemâle erdiren mühim bir mürşid olarak görülmüş ve müridler aşka teslim edilmiştir.

³¹ Erdoğan, *age*, s. 178.

³² Erdoğan, *age*, s. 185.

³³ Erdoğan, *age*, s. 129.

³⁴ Erdoğan, *age*, s. 18.

³⁵ Erdoğan, *age*, s. 3.

Tasavvuf, bilfiil yaşanan bir hâli ifade eder. O hâlde müridi Allah'a götüren yol olarak görülen aşkın da gönülde yer etmesi ve kişinin bedenini, nefsinin, duygularını kısaca her hâlini kontrol etmesi şarttır. İşte bu noktada aşk, müridin mürebbîsi yani mürşidi olarak tezahür eder.

Tasavvufî yolda aşkın mutlak şart olması sebebiyle, mürşidlerin eğitim için seçtikleri yol, aşk ile başlayıp müridi kemâle erdirmeyi hedefleyen; ve nihayet İlahî aşkla Allah'ın varlığında yok olmayı işaret eden bir süreçtir. Bu süreç muhabbet/aşk ekseninde örülmüş bir yoldur. Bu mânâda mürşidlerin müridlerine gösterdikleri bu yol, aslında 'aşk'ın bizzat kendisinin mürşidlik vazifesi gördüğü bir yoldur. Çünkü aşk muhatabına büyük ve ayrılmaz bir güçle bağlanmayı, onu hak etmeyi, onun için mücadele etmeyi, onu kaybetmemek için özveride bulunmayı, onunla hemhâl olabilmek adına bütün gerekleri yerine getirmeyi, hatta onun için bütün ağıyardan/mâsivâdan vazgeçmeyi gerektirir.

Niyâzî gibi büyük bir mutasavvıf şair ve şeyhin manzumeleri incelendiğinde aşkın, yukarıda sayılan mânâlarda bir mürşid olarak telakki edildiği görülür. Niyâzî'nin aşka isnad ettiği anlam ve işlevler, mürşidin özellikleriyle hemen hemen aynıdır. Meselâ, tarikata girmenin şartı, bir şeyhe bağlanmaktır. Niyâzî'nin tabiriyle aşk da tıpkı bir şeyhe bağlanmak gibi temel şartlardandır. Ne mürşidsiz ne de aşksız mürid olunur. Yine mürşide bağlandıktan sonra onun rehberliği takip edilip ondan dersler alınır. Aşk da tıpkı böyledir. Müride rehberlik eder ve onu Allah'a götürür. Mürşid gibi aşk da sâliki mâsivâyı terk etmeye sevk eder ve gönlünü eğitip olgunlaştırır. Türlü zorluklarla muhatabını hem sınırlar hem de kemâle erdirir. Onu bir an bile yalnız bırakmaz ve nefsinin terbiye eder. Hakk'ın sırlarını yavaş yavaş açıp, muhatabını fenâfillâha taşır.

İşte bütün bu hususiyetler itibariyle Niyâzî'nin aşkı bir mürşid olarak tasavvur ettiğini söyleyebiliriz. Niyâzî'ye göre aşk; müridin nefsinin terbiye eden, gönlünü mâsivâdan kurtaran, onu türlü zorluklarla pişiren, kemâl ve fenâfillâha eriştiren bir mürşiddir.

Burada 'aşk'ın Niyâzî *Dîvân*'ı özelindeki 'mürşid'lik işlev ve anlam alanı ele alınmıştır. Buna ek olarak 'aşk'ın edebiyatımızdaki yaygın kullanımı sebebiyle çok farklı anlamlar yüklenerek kullanıldığı da hatırdan çıkarılmamalıdır. Bilhassa yakın anlamda kullanılan 'aşk' ve 'muhabbet' kavramlarına yüklenen anlamların, kapsamlı bir tarama ve değerlendirmeye incelenmesi; bu kelimelerin anlam alanlarının, benzer ve farklı yönleriyle bağlamlarının belirlenmesi edebiyat, tasavvuf ve sözlük bilimleri açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aşkar, Mustafa. (2007), "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aşkar, Mustafa. (1997), *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Ankara.

- Bağış, Orhan. (1995), *Niyâzî-i Mısrî*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YL. Tezi, Ankara.
- Çaylıoğlu, Abdullah. (1999), *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, Halil. (2014), *Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, Halil. (1992), *Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL. Tezi, Diyarbakır.
- Demirli, Ekrem. (2007), "Niyâzî-i Mısrî Tasavvufi Görüşleri", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Kenan. (1998), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, Kenan. (1993), *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Tezi, Erzurum.
- Güvenç, M. Fazlı. (2017), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mustafa. (2010), *Niyâzî-i Mısrî*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kavruk, Hasan. (2004), *Malatyalı Niyâzî-i Mısrî: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri*, Malatya Belediyesi Yayınları, Malatya.
- Kavruk, Hasan. (2009), "Hatıraları Işığında Niyâzî-i Mısrî", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, S 39, C 15, s. 395-409.
- Kavruk, Hasan. (e-makale), "Niyâzî-i Mısrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3605> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)
- Öngören, Reşat. (2010), "Mürşid", *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Erdem Can. (2013), "Seyyid Nizamoğlu'nun Mürşid ve Müridler Hakkındaki Manzumeleri", *Sûfî Araştırmaları-Sûfî Studies*, C. 4, S. 7, Kış 2013, s. 35-57.
- Tatçı, Mustafa. (2015), *Niyâzî-i Mısrî Halvetî Dîvân-ı İlâhiyât*, H Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa; Özay, İbrahim. (2014), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*, H Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa; Küçükbasmacı, Gülten. (2014), *Melamet Kalesinin Hazinedarı Niyâzî-i Mısrî*, H Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa. (2012), *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hüdâ Niyâzî-i Mısrî*, H Yayınları, İstanbul.
- Tenik, Ali. (2007), *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Ankara.

Terzioğlu, Derin. (1999), *Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazî-i Mısırî: 1618-1694*, Harvard University Dr. Tezi, Harvard.

Ulucan, Mehmet. (2009), "Niyâzî-i Mısırî'nin Şiirlerinde Varlık Anlayışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 19, S 1, s. 31-41.

Uludağ, Süleyman. (2006), "Mürid", *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uludağ, Süleyman. (1991), "Aşk (Tasavvuf)", *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uzun, Mustafa. (1991), "Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat)", *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yakıcı, Ali. (1985), *Niyâzî-i Mısırî'nin Dîvân-ı İlâhiyâtı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YL. Tezi, Ankara.